

Yaratılış Gayesi Olarak İrfanı Düşünmek

Yusuf Tazegün

Giriş

G ünümüzde dünya çapında irfan, tasavvuf ve mistik akımlar bir hayli revaçtadır. Zira insanlık maddiyat ile gerçek huzuru bulamayacağını anlamış ve kaybettiği hazinenin aslında yaratılış gayesi olan manevi huzur yahut mistik yaklaşımlar olduğunu anlamıştır.

Fak ne yazık ki hakikat peşinde koşan birçok insan, bu konudaki bilgilerinin az olmasından dolayı menfaat peşinde koşan kimselerin tuzağına düşmektedir. Bu insanlar, kötü hedeflerine ulaşmak için gençlerin temiz duygularıyla oynuyorlar. Dolayısıyla hakiki irfan ve tasavvufun özelliklerini açıklamak zaruri hale gelmiştir. Bu açıklanmadığı takdirde irfanın yapıcı ve olumlu olması da, yıkıcı ve olumsuz olması da mümkündür. Yapıcı ve olumlu irfan, gelişim ve insanî erdemler yönüne doğru bir harekettir ve beşerî tüm boyutları, potansiyelleri ve istidatları kemale ulaştırır. Yıkıcı ve olumsuz irfan ise, hak yoldan uzaklaştıran, insanlık merdiveninden aşağı yuvarlayan ve ifrat haddinde Münzevi yapan sapkın bir harekettir.

Özellikle yaşadığımız bu çağda dini kullanarak, insanları sözde irfana davet eden ama aslında kendi çıkarlarına çağıran insanların çoğalmasıyla; hakiki irfanın ne olduğu ve nasıl bu üstün makamlara ulaşılabilirliğine çok dikkat etmek gerekir. Bunun yolu ise, ilahi öğretileri her şeyde olduğu gibi en saf ve temiz haliyle bizlere ulaştıran masumlar, bilhassa Peygamber Efendimiz (s.a.a) ve İmam Ali'den (a.s) geçmektedir.

Bu makalemizde öncelikle irfanın tanımını yapıp, yaratılış gayesi olduğunu ve herkesin bu yolda ilerlemesi gerektiği hususlarına değindikten sonra; her zaman bizlere ışık kaynağı olan masumlardan ilahi irfanın ve buna ulaşanların özelliklerine öğrenmeye çalışacağız.

İrfanın Tanımı

İrfan lügatte tanımak, bilmek, anlamak olarak beyan edilmiştir ve daha çok Hak Teala'yı tanımak ve marifet sahibi olmak anlamında kullanılmaktadır.¹

¹ Sadıkî Erzekanî, *Amuzehayi İrfanî ez Menzer-i İmam Ali (a.s)*, s. 21-22.

Birinci tanımadan sonra oluşan gafletin peşi sıra gelen son tanımaya ve bir varlığı derk etmeye marifet denir. Yani insan bir şeyi biliyor sonra ondan gafil oluyor ve bir süre sonra aynı şeyi yeniden tanıyorsa, bu son tanıma ilk tanımayla aynıdır, buna ise “marifet” denir. İşte bundan dolayıdır ki hakikat ehline, irfan ehli denir.

Ragıb İsfahanî² *Mufredatu Elfaz-ı Kur'an-ı Kerim* adlı eserinde irfanı, bir şeyin düşünülerek idrakı ve onun eseri hakkında tedebür olarak tanımlar.

İstılahta ise irfan, nefis tezkiyesi ve tasfiyesi sonucu elde edilen özel bir ilim ve idraktır. Yani seyr-i sülûk neticesinde salık bir takım mükâşefelere ulaşacak ve bunun sonucunda varlık âleminin hakikatlerine erişecektir.³

Elbette irfan bazen de genel olarak, bir şeyin sırrına ermek (yüzeysel bilginin zıddı) anlamında kullanılmıştır.

Tanım için İbn Turke *Temhidul Kavaid* kitabında biraz daha farklı yaklaşımda bulunmuştur. Ona göre irfan, insanın önceden bildiği fakat sonradan unuttuğu bilgisini yeniden kazanmasıdır, bir diğer tabirle nefis tezkiyesi ve tasfiyesi sonucu elde edilen özel bir ilim ve idraktır. Yani seyr-i sülûk neticesinde salık bir takım mükâşefelere ulaşacak ve bunun sonucunda varlık âleminin hakikatlerine erişecektir.⁴

Şeyh Bahai (r.a) *Erbain* kitabında bunu kabul ederek şunları yazmaktadır:

“Birinci tanımadan sonra oluşan gafletin peşi sıra gelen son tanımaya ve bir varlığı derk etmeye marifet denir. Yani insan bir şeyi biliyor sonra ondan gafil oluyor ve bir süre sonra aynı şeyi yeniden tanıyorsa, bu son tanıma ilk tanımayla aynıdır, buna ise “marifet” denir. İşte bundan dolayıdır ki hakikat ehline, irfan ehli denir.”

Bedenler yaratılmadan önce ruhlar yaratılmıştır, bu ruhlar birçok içsel şuhut ve nurlara ulaşmıştı ve Allah'ın yaratıcı olduğunun farkına varmışlardı. Lakin madde âlemine gelen ruhlar zülmani cisim olan bu bedenlere alışmaya başladılar, kendilerini tamamen maddeye bağımlı hale getirdiler, böylelikle ilk tanıma ve bilgilerini unuttular. Kendi yaratıcıları hakkında gaflete düştüler. Bir grup birçok zorluğa, zahmete ve çileye tahammül ederek; ibadet, zikir ve nefis tezkiyesiyle kendilerini madde âleminin karanlık zindanlarından kurtarıp, ilk ahitleriyle yeniden buluşturdular. Sonuçta ikinci bir tanıma daha oluştu, ilk tanımadan sonra gelen daha nurlu bir tanıma. İkinci tanımaya dünyada ulaşan hakikat ehline “arif” denir.”⁵

Çağımızın en büyük ariflerinden Merhum İmam Humeyni bu hususta şöyle der:

“İrfanı zevkin iktizası gereği Ahadiyyet, Vahidiyyet ve Tecelliyat mertebelerini konu

² İsfahanî, *Mufredatu Elfaz-ı Kur'an*, s. 560.

³ Sadıkî Erzekanî, *age.*, s. 22.

⁴ Amuzehayi İrfanı Ez Menzer-i İmam Ali (a.s), Sadıkî Erdekanî, s. 22.

⁵ el-Erbaun Hadis, Şeyh Bahai, s. 156.

edinen ve bütün kâinatı ve varlıklar silsilesini Cemil-i Mutlak ve Zat-ı Bari Teâlâ'nın bir cemali olduğu veçhiyle görüp bu çerçevede inceleyen ilim, İrfan İlmi diye isimlendirilir. Bu ilme vakıf bir kimseye ise Arif denir.”⁶

Başka bir yerde daha kapsamlı ve derin bir tanımlamada daha bulunur ki bu, aynı zamanda Kayseri'ye yöneltilen bir eleştiridir:

“Ehlullah'ın dilinde Hikmet'in manası, Şarih'in (Kayseri'nin) dile getirdiği anlama gelmez. Enbiya'ya feyiz yoluyla gelen Hikmet, onun anlattığı anlamda değildir. Zira Hikmet; Allah ve O'nun Zati şunununa marifet, Esmâ ve Ef'ali tecelliyatının Hazret-i İlmi ve Ayni'de ki zuhurunu huzuri bir müşahedeyle görmek ve Esmâ ve A'yan hazretlerinde cereyan eden terkip ve tağyirlerin nasıl gerçekleştiğini İlmi-i Huzuri ile bilmektir. Hikmet ile ilgili şunu da söyleyebiliriz; Hikmet, Cila ve İsticla'nın kemalini bilmektir. Zira Cila'nın kemali, Hakkın tam ve kâmil bir aynada zuhuru ve İsticla'nın kemali ise Hakkın kendi zatını o aynada müşahedesidir. Anlamaya çalış!”⁷

Velhasıl irfan ilmiyle ilgili bütün farklı tanımların tek bir özde birleştiklerini söyleyebiliriz: İrfan, varlığın şahsi ve hakiki anlamda vahdet ve birliğine, hakiki anlamda varoluşun Hakk Teâlâ'ya mahsus olduğuna ve Zat'ın mazhar ve mecralardaki zuhur keyfiyetine dair bir ilimdir.

Bir hatırlatma:

İslam'ın ilk dönemlerinde şimdiki ıstılahı manada kullandığımız şekliyle arif kavramına rastlamamaktayız. Şuanda bildiğimiz

Rabbani ariflerin özelliklerine sahip kimselere rivayetlerde daha çok zahit denilmektedir. Şöyle ki;

Ahlak ve irfan ilminde zahit şu şekilde tarif edilmiştir: Ahiret nimetlerine ulaşmak için dünya nimetlerini önemsemeyen ve onları elde etmek için uğraşmayan kimse. Zahitler dünya ve dünya işlerinden el etek çekerek, bir köşeye çekilip ibadetle meşgul olurlar. Zahitten başka bir de abid vardır, abid ise; cennete girmek ve Allah'ın mükâfatına ulaşmak için ibadet eden kimsedir. Hem ibadet yönünden ve hem de makam yönünden, zahit ve abidden daha üstün olanlar ariflerdir. Arif; ne dünyanın ve ne de ahiretin nimetlerine önem vermez, onun kulluğu dünya ve ahiret nimetlerine ulaşmak için değildir, o sadece Allah'a olan sevgisinden dolayı ibadet etmektedir.

Evet, açıkladığımız şekildeki zahit, abid, arif kavramlarının tanımları ve aralarındaki fark yenidir, İslam'ın ilk dönemlerinde günümüzdeki anlamlarda kullanılmamaktaydı. Bu yüzden rivayetlerdeki, zahit kavramı arifi de kapsamaktadır. Diğer bir tabirle; zahitler değişik derecelerde bulunmaktadır, zahitlerin en üst derecesinde bulunan kimse ariftir.⁸

İrfanın Konusu

Geçmişten günümüze mantık, felsefe, fıkıh usulü, fıkıh ve benzeri ilimlerle ilgili kitaplara baktığımızda hep şu ibareye rastlarız: Her ilmin bir mevzuu vardır ve her ilimde o mevzuu bizzat arız olan problemlerden söz edilir. Tabi, Allame Tabatabai gibi bazı âlimler, bu hükmün sadece burhani ilimlerde söz konusu olabileceğine inanırlar.

Buna göre ilim erbabları teorik irfanın konusunu Yüce Allah olduğunu söylemişlerdir; fakat

⁶ Tegriyratı Felsefei İmam Humeyni ,c 2,s 156

⁷ Taligat Alel Şerhi Fususul Hikem s:55

⁸ Rahiyani Kuyı Dust,s:255.

teorik irfanın konusu ve bu ilimde tahkik edilen mevzu, asla Hakkın Zat-ı Mukaddesi değildir. Zira arifler, ne isim ve ne de resim isnat edilemeyecek olan Zat'ın metni, batını ve hakikatinden söz etmezler. Onların mütalaa ve mükâşefe konusu Hakk tealanın taayyünleri, zahiri ve batini tecelliyatıdır. Osmanlı döneminin önemli ariflerinden ve saygın ilim adamlarından İbn Fenari bu gerçeği şu ifadelerle dile getirir:

“... (İrfan ilminin) bir tek kendine mahsus konusu, iki irtibat veçhiyle Hakk sübhanehu ve tealanın varlığıdır; O'nun bizzat kendisi değil. Çünkü O, bu itibarla bütün âlemlerden müstağnidir. O'na ne aklın ne de vehmin işaret etmesi dahi olanaksızdır. Zira O'nu anlatacak bir tabir bulunamaz. Bu böyleyken nasıl O'ndan ve ahvalinden bahsedilebilir ki?”⁹

Dolayısıyla gönül ehlinin nazarında irfan yolu marifetin en önemli yollarından biridir. Onlar bu yolla elde edilen marifetin/tanımamanın felsefi ve ilmi tanımadan daha üstün olduğu görüşündedirler. İrfan yoluyla elde edilen marifetin bir takım öncülleri ve şartları vardır. Bu marifet Allah'ın inayetine bağlı olan sadece ilmi ve mantıksal çabalarla elde edilecek bir marifet değildir. İrfani bilinçlenmede zevk ve halin dahli vardır. Zevk ve halde olan da ilmi ve mantıksal kavramlarla ifade edilemez. Bütün vücuduyla açıklığı veya susuzluğu tatmış olan birisi bu iki hali anlam olarak bilen kişiden farklıdır.

İmam Ali'ye Göre Gerçek İrfan

Nehcü'l Belağa sonsuz irfan denizidir. Bu büyük ve değerli kitap, hem teorik irfan ve hem de pratik irfanda kâmil arif ve ariflerin imamı olan insanı kâmilin sözlerinin

bir kısmıdır. Ariflerin imamı Hz. Ali (a.s.) bu bağlamda şöyle buyurmaktadır:

“Bizler peygamberlik ağacı, risaletin indiği mekân ve meleklerin inip çıktığı yeriz; ilmin madeni, hükümün kaynağıyız.”¹⁰

İmam Ali (a.s) açısından irfanın hedefi, bireyin tevhit ruhunun yücelmesinden başka bir şey değildir. İmam Ali (a.s), dinin temelini Allah'ı tanımak ve Hazreti Hakk'ı tanımanın kemalinin de O'nu tasdik ve birleme olduğunu buyurmaktadır. Bunun neticesinde de insan, yaşamının tüm boyutlarında ve yaptığı her işte ihlâslı olabilecektir:

“Dinin evveli onu tanımaktır. Tanıyışın kemali, onu tasdik etmektir. Tasdik edişin kemali, onu bir bilmektir. Bir bilişin kemali, ona karşı öz doğruluğuna (ihlâsa) ermektir.”¹¹

O halde inançlı bir birey irfani makamlara ulaşabilmek için, tevhit bakışına sahip olabilmelidir, bunun için de ilk önce inancını kemale erdirmelidir ve Allah'la birlikte hiç kimseye veya hiçbir şeye değer vermemelidir; sadece gerçek mabut ve maşukuna doğru hareket etmelidir.¹²

Hz. Ali'ye göre arif olmuş mümin insanın, Yüce Rabbe derin bir bakışı ve O'nu tanıyışı vardır. Onu tanımış, onu rab bilmiş, dolayısıyla da âlemin tüm idare ve işleyişini onun yed-i kudretinde görmüştür. İşte bu temel bilince ulaştığından, nahoşluklar karşısında Allah'ı itham etmez ve şikâyette bulunmaz. Tüm malını ve nimetleri Allah'ın bir hediyesi olarak görür, onların gerçek sahibinin Allah olduğunu bilir ve kâinatı hiçbir

¹⁰ Nehcü'l Belağa, 109. hutbe.

¹¹ Nehcü'l-Belağa, 1. Hutbe.

¹² Şerh-i Nehcü'l-Belağa, Allame M. Taki Caferî, c. 2, s. 53.

⁹ Misbahul Uns,s:35-45

kudret ve etki edeni Allah'ın şeriki addetmez. Böylelikle ilahî emirlere itaat etmek onun için kolaylaşır ve bunlardan kaçmak için bahane getirmez. Eğer ondan herhangi bir nimet veya makam alınırsa, bunu kendi üzerinden alınmış ilahi bir sorumluluk olarak görür; rahatsız olmamakla birlikte şükür eder. Mevla Emirel Müminin Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

“Biz Allah’a karşı hiçbir şeyin sahibi değiliz ve bir şeye sahip olmayız. O’nun bize verdikleri müstesna. Allah bize bir şey bağışladığında, bazı sorumlulukları da bize vermiştir. Bizden aldığı da sorumluluğu kaldırmıştır.”¹³

İnsan bu bilinç ve tanımaya ulaştığında, sorgusuz sualsiz ilahî emirleri yerine getirecektir ve O’nun sakındırdıklarından sakınacaktır. Bu tanıyış, sadece söze ve eyleme değil hatta bireyin kalbinin tüm hallerine nüfuz edecektir.

Dediğimiz gibi insanın kemali onun rab-bini bilmesi yani irfana ulaşmasıdır. Pekî, kul bu amaç ve gayeye nasıl ulaşabilir?

İmam Ali (a.s) açısından, hidayet önderlerinden birinin yol göstericiliği ve yardımı olmadan irfanın doruğuna, insanî kemallere ve hakiki marifete ulaşmak imkânsızdır. Velayeti kabul etmeksizin kim de bu üstün makamlara ulaştığını iddia ederse, mutlak yalancı yahut hakikati tevehhümden ayırt edemeyen kimsedir. Bu kimse bir makama ulaşmadığı gibi aksine kendisine tabi olanları da doğru yoldan uzaklaştırıp, bir serabın peşinde sürükleyendir. Bunu Hazret şöyle dile getirmek:

“Hakikaten imamlar, Allah’ın, kullanna hüccetidirler. Onu kullarına tanıtacaktır. Onları

¹³ Nehcü’l-Belağa, s. 404. Kısa söz.

tanımayan kimse cennete giremeyecektir. Onları inkâr edenler ve onların inkâr ettiği kimseler de cehenneme girecektir.”¹⁴

İmam Ali’nin (a.s) Allah marifetine ulaşmak isteyenlere tavsiyesi şudur; irfan yolunun velayet olmaksızın kat edilmesi imkânsızdır. Bu yoldan gayrisini kendisine yol edinenler helak olacaklardır ve başkalarını da helak edeceklerdir. O halde velayet odaklılık, irfanın en belirgin özelliklerindedir ve onsuz, arif sapıklıkta seyr-i sülûk yapmaktadır.

“Peygamberinizin Ehl-i Beytine dikkat edin; onların yolundan ayrılmayın; onlara uyun. Onlar, sizi asla doğru yoldan çıkarmazlar; sapıklığa sevk etmezler. Onlar oturdular mı siz de oturun; onlar kalktılar mı siz de kalkın; onların önüne geçmeyin. Böyle hareket etmezseniz yollarınızı yitirirsiniz; sersemleşir, sapıtır gidersiniz. Onlardan geride kalmayın, yoksa helak olur bitsersiniz.”¹⁵

“Onlardadır (Ehl-i Beyt) Kur’an’ın yücelikleri; onlardır Rahman’ın defineleri, hazineleri. Söylerlerse doğru söylerler, gerçeklenirler, susarlarsa kimse onları geçmemelidir.”¹⁶

Acaba hakiki ilim ve gerçek sulûk, Resulün evinden olan ledunni ismete sahip bir Allah velisinden başka birisinin eliyle gerçekleştirilebilir mi? İmam Ali’nin (a.s) neden şöyle buyurduğu şimdi anlaşılacaktır:

¹⁴ Şerh-i Nehcü’l-Belağa, Allame Taki Caferî, c. 1, s. 270.

¹⁵ Şerh-i Nehcü’l-Belağa, Allame Taki Caferî, 97. Hutbe.

¹⁶ Şerh-i Nehcü’l-Belağa, Allame Taki Caferî, 154. Hutbe.

“Ey insanlar! Bana sorun, zira ben göklerin yollarını yeryüzünün yollarından daha iyi bilirim.”

Velayete bağlı olmama yahut masumların velayetini kabul etmeme, etkisini bu sülûkun ileriki aşamalarında kendisini etkin bir şekilde gösterecektir ve o durum insan için kaderdenk bir andır. Şöyle ki; Ehlibeyt'in rahleyi tedrisatundan geçmeyenler kendilerini bir yerlere ulaştıklarını sandıkları anda artık ibadeti bırakırlar, ibadetin yakine ulaşınca kadar gerekli olduğu ve yakine ulaştıkları için de artık ibadet etmeleri gerekmediğini savunurlar. Bunlar kulluğu / ibadeti / şeriat kanunlarını yüzeysel olarak görmekte bu yüzden bir noktadan sonra bırakıp hakikat ve tarikata ulaştıklarını iddia etmektedirler. Kulluk, ibadet ve şeriatı daha yeni yolda ilerlemeye başlayanlar için telakki ederler.¹⁷ Zira bunlara göre kurallar maneviyata ulaşmak içindir, maneviyata ulaşanların artık bu gibi kuralara ihtiyacı yoktur.¹⁸

Fakat Ali böyle mi? Ömrü boyunca bir an bile Allah'a kullukta kusur etmedi, onun dünyadaki en büyük sevinci rabbine karşı ilahi sorumlulukları yerine getirmekte. O sadece ve sadece bir muvahhitti ve tam anlamıyla bir kul idi. Allah'ın ibadet evinde doğan Emirel Müminin yine Allah'a ibadet esnasında Allahın ibadet evinde ligaulaha ulaştı. Zira o özgür insandı, ibadetleri cehennem ateşinden korktuğu yahut cennete tamah ettiği için değildi, yalnızca rabbine olan aşkından dolayı idi. İmam farzlara dikkat ve ihtimam etme konusunda şöyle buyurmaktadır:

¹⁷ İrfan ve Tasavvuf, Kaşifi, s. 44-46.

¹⁸ Ali Aineyi İrfan, Nazımzade Kumî, s. 95.

**O sadece ve sadece
bir muvahhitti ve tam
anlamıyla bir kul idi.
Allah'ın ibadet evinde
doğan Emirel Müminin yine
Allah'a ibadet esnasında
Allahın ibadet evinde
ligaulaha ulaştı. Zira o
özgür insandı, ibadetleri
cehennem ateşinden
korktuğu yahut cennete
tamah ettiği için değildi,
yalnızca rabbine olan
aşkından dolayı idi.**

“Farzları eda etmek gibi bir ibadet yoktur.”¹⁹

Kulluğun amacını da Allah’a itaat ve onun emirlerine boyun eğmek olarak beyan etmiştir:

“İbadetin amacı, itaattir.”²⁰

Allah’a Ulaşmak İsteyenler

İmam Cafer-i Sadık (a.s) bir rivayette ibadet edenlerin, Allah’a niçin ibadet ettiklerini şu şekilde buyurmaktadır:

“Bazıları cehennem ateşinden korktukları için Allah’a ibadet etmektedirler, bunlar köleler gibidir. Bazıları da sevap kazanıp, cennete girebilmek için ibadet ederler, bunlarında ibadeti tacirlerin ibadeti gibidir. Ama diğer bir grup Allah’a olan aşklarından dolayı ibadet ederler, işte bu özgür insanların ibadettir ve en üstün ibadet budur.”²¹

Bu mana birçok rivayette nakledilmiştir, örneğin Hz. Ali (a.s) şöyle buyuruyor:

“Allah’ım azabından korktuğum veya cennetine olan tamahımdan dolayı sana ibadet etmiyorum, seni ibadete layık gördüğüm için ibadet ediyorum.”²²

Bu rivayetlerde Allah’a ibadet edenleri üç gruba ayrılmaktadır:

1- Kölelerin İbadeti

Allah’tan korktukları ve O’nun emirlerini dinlemedikleri takdirde cehennem azabına duçar olacaklarını bildiklerinden dolayı

ibadet edenlerdir. Bunların ibadet edişleri eski zamanlardaki kölelerin efendileri için çalışmalarına benzer; zira köle iyi çalışmadığı zaman sahibi onu cezalandırmaktaydı, köle de sırf dayak yememek için gönülsüzce çalışırdı.

2- Tacirlerin İbadeti

İbadet ettikleri takdirde Allah tarafından büyük mükâfatlar elde edeceklerini, cennete yerleşerek sonsuza kadar oranın nimetlerinden faydalanacaklarını duyan ve sadece bunlara ulaşmak için ibadet edenlerdir. Bunların ibadeti de bir mal verip, karşılığında başka bir mal alan tacirlerin ibadetine benzer.

3- Aşkların İbadeti

Ne cehennem azabından korktuklarından ve ne de cennete olan tamahlarından dolayı Allah’a ibadet ederler, bilakis onlar Allah’ı çok sevdikleri için ibadet ederler. Bunların ibadeti hiçbir şeyin esiri olmayan özgür insanların ibadeti gibidir. En üstün ve Allah katında en değerli ibadet bu üçüncü grubun ibadettir.

İmam Sadık (a.s) başka bir rivayette de aynı şekilde ilk iki grubu belirttiikten sonra: “Ama ben Allah’ı çok sevdiğim için O’na ibadet ederim” diye buyurmaktadır.²³

En üstün ibadet; Allah’ı ibadete layık görüp, ona itaat uğruna her türlü zorluk ve sıkıntılara katlanarak yapılan ibadettir. Böyle ibadet eden kul gönlünü sadece Allah’a vermiştir, Allah’ın yanına varmak, O’nun rızasını kazanmak; bu kul için cennet ve cennetin içindeki bütün nimetlerden daha değerlidir. Dünyada nasıl ki, insan birini sevdiği zaman bir an sevgilisine ulaşmak için bütün zorluklara katlanıp, birçok lezzetleri bırakır,

¹⁹ Ali Aineyi İrfan, Nazımzade Kumî, s. 384.

²⁰ Ali Aineyi İrfan, Nazımzade Kumî, s. 386

²¹ 5- Bihar’ül Envar, c: 70,s:236.

²² 6- Bihar’ül Envar, c: 41,s:14.

²³ 1- Bihar’ül Envar, c: 70,s:198.

sevdiğini bir defa dahi görmek için soğuk sıcak dinlemez, sabahlara kadar uyanık kalır, aynı şekilde Allah'ı sevenler de onunla bir an görüşmek için ibadetin her türlü çeşitliliğine katlanır.

Merhum Allame Tabatabai bu konuları genişçe açıkladığı *Risalet'ül Vilaye* adlı bir eser kaleme almıştır. Kitapta Yüce Allah'a ulaşmanın sadece peygamberler ve masum imamlar için olmadığını diğer insanların da O'na ulaşabileceğini genişçe ispatlamakta ve şunları söylemektedir:

Yüce Allah'ı şuhudun, her insan için mümkün olduğunu ispatladıktan sonra, bu kemale hangi yollarla ulaşılacağını açıklamaya çalışalım:

Zahitler ve Abidler: Onlar dünyanın fani olduğunun farkına varmışlardır, yalancı dünyaya gönül bağlamayıp, Allah'a ibadete yönelmişlerdir. Başka insanları da ebedi olan azaptan korkularak, Allah'a ibadete davet etmektedirler. Allah korkusu kalplerini kaplamıştır, ölüm sürekli gözlerinin önündedir, bu yüzden de dünya için çabalama kalplerinden çıkmış, tek gayretleri ahiret için çabalama olmuştur. Tek bir amacı var, dünyadan uzak durup Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak. Bunun için de nefsinin tezkiye eder, salih ameller yapar, günaha uzak durup, takvalı olur. Ama bütün bunların hepsini, sadece cennetin güzel nimetlerine ulaşmış, cehennemden elemli azabından kurtulmak için yapmaktadır.

Bu iki grubu biraz dikkatlice incelerken, bunların aslında kendilerini çok sevdiklerinden ibadet ettiklerini göreceksin. Sadece cismani boyutu hedeflediğinden daha fazlasında kemale doğru ilerleyemez, her ne kadar sözde gaibe ulaştığını gösterse de aslında madde ötesinden hiçbir şey bilmemektedir. Ahirette bunlar için yalnızca yapmış oldukları iyi amellerin karşılığı verilir.

Arifler, Âşıklar: Onların kalplerini sevgi kaplamıştır, büyük bir istekle ligaulaha ulaşma peşindedir, bu hedef gönlünü ateşlendirmiş, hüznü kılmış, aklını almış, dünyadan ve ahiret nimetlerinden soğutmuştur. Onun tek arzusunun mahbuba yani yüce Allah'a ulaşmak olduğunu görürsün. Âşık olduğu Allah dünyayı sevmediği için o da dünyayı sevmez, eğer Allah dünyayı övecek olsaydı, her ne kadar fani olduğunu bilse bile o da dünyayı överdi. Allah, ahireti övdüğü için o da ahireti över ve eğer Allah ahireti yerseydi, her ne kadar güzel olduğuna kesin inansa bile o da yererdi.

Seven için en büyük azap sevgilisinden ayrı kalmaktır. Sevdiğinin ondan yüz çevirmemesi ve ona ulaşma yolunun nefsi tanımak olduğunu bildikten sonra, hiç bir şey gönül bağlamaz. Nefsinde bulunan kötü sıfatları temizleyip, yerine güzel sıfatları yerleştirmeye başlar. Ama nefsinin tezkiye etmeye çalışması da Allah istediği içindir, cehennemden korktuğu veya cenneti istediği için değil. Bütün bunları hiçbir karşılık beklemeden Allah için yapar ve bütün bu aşamalarda nefsinin güvenmek mi asla, aksine tek güvendiği Allah'tır.

Arifler Âşıklardır, İrfanın Hedefi ise İlah-i Aşkır

Allah aşkına ulaşma, varoluşun hikmeti ve felsefesidir, Allah'ın evi olan kalbe yalnızca Allah'ı yerleştirmek İslam irfanının yegâne gayesidir. Yüce Allah, Kuran'da insanları yaratmasındaki hikmeti şöyle buyuruyor:

“İnsanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım.”

Lakin ne bizim ibadetlerimizin yaratıcıya bir faydası var ve ne de günahlarımızın O'na

bir zararı, öyleyse yaratılışımızın niha-i nede ni olamaz bu. İmam Bakır (a.s) nihai nede ni şöyle açıklıyor: “Ey, li ye’rifun-insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım ki, bu şekilde bana arif olsunlar / beni tanınsınlar.” Tanımak peşi sıra sevgiyi getirir. Demek ki sevmek için yaratıldık ve Hak Teâlâ’nın bizi sevmesi için. *Duu’l Lemeat* risalesinde şöyle diyor:

“Sabah hadisinde şöyle denmektedir: Davud Allahu Teâla’ya sordu: ‘Mahlûkatı nede ni yarattın?’ Allah şöyle buyurdu: ‘Ben gizli bir mücevher idim, tanınmak istedim (sevdim) ve mahlûkatı yarattım ki tanınayım.’”²⁴

İbn Turke’ye göre bu hadisten çıkan anlamı göre Allah tebareke ve teala varlığını izhar etmek için ilk belirlediği ilişki sevgi ve aşktır. Çünkü tanınmayı sevdi. Bu sevgi temelinde yaratılışını başlattı. Yani yaratılışın temeli aşk idi ve onun sonu da başlangıca dönüşten başka bir şey değildir.

Eğer sevgiyle aşkı eş anlamlı kabul edersek ariflerin aşk babında beyan ettiklerinin kökünün Kuran’da olduğunu ve nefsin hevasıyla söylenmiş boş sözler olmadığını kabul etmemiz gerekiyor. İbn Türke-i İsfahani kâinattaki ilk belirginlik ve zuhur âlemindeki ilk zuhurun aşk olduğunu ispat etmek için ayet ve rivayetlerden istifade ettiği gibi akli ilişkilerle de sözünü teyid ettiriyor. Ona göre hakimler ve feylesofların kitaplarında ispat edilmiş her türlü hareketin bir kaynağı olması gerekir ki bu kaynak bir tür eğilim olarak nitelendirilebilir. Sainuddin’in görüşüne göre harekete eğilim hareketten önce olup hareketin kaynağıdır.

²⁴ Risale-i Duu’l Lemeat, Sainuddin Türke’nin o - dört risale mecmuasından, Dr. Musevi Behbehani ve Seyyid İbrahim Dibaci’nin tashihi, S.6

Şeyh Şehabuddin Suhreverdi’ye göre marifet makamı sevgi makamından öncedir. Ona göre aşk alemine ulaşmanın yolu marifet ve sevgi yoludur. “Sevgi sona varınca ona aşk derler. Aşk sevgiden daha özeldir. Zira her aşk sevgidir ama her sevgi aşk değildir. Sevgi marifetten daha özeldir. Çünkü her sevgi marifettir ama her marifet sevgi değildir. Marifetten iki zıt şey doğar. Bunlar sevgi ve nefrettir. Zira marifet ya cismani bir şeyle ya da ruhani bir şeyle uyumlu olacaktır. Ki buna sırf hayır denir. Mutlak kemaldir. İnsan nefsi bunun talibidir. Kendisini oraya ulaştırıp kemal elde etmek ister. Ya da cismani olsun ruhani olsun kendisine uyumlu olmadığı sırf şerdir. Mutlak eksiklik. İnsan nefsi daima sürekli ondan kaçır ve ondan doğal bir nefreti vardır.

Birinciden sevgi doğar, ikinciden düşmanlık/nefret. Öyleyse önce marifet, ikinci sevgi üçüncüsü da aşk aşamasıdır. İki aşamayı yani marifet ve sevgi aşamasını merdiven yapmadıkça hepsinin üstünde olan aşk alemine ulaşamaz. “Hutveteyn ve gad vasalat”ın manası budur. Aşk alemi marifet ve sevgi âleminin intihası olduğu gibi derin alimlerin ve ilahi hakimlerin de intihasıdır.”²⁵

Müşahede ettiğiniz gibi Suhreverdi’nin nazarında aşk makamına varmak iki temel adımı yani marifet ve muhabbet adımlarını atmadan mümkün değildir. Başka bir deyişle denilebilir ki aşkın öncesinde marifet yoksa açıklanabilir bir anlamı yoktur ve bir nevi hayvani içgüdü haddindedir.

İbn Turke, İbn Arabi ve Suhreverdi’nin dışında yine ariflerin çoğu aşk hakkında konuşmuşlardır ve onun had ve tanımdan ötede olduğunu söylemişlerdir. Hâce Ab-

²⁵ Mecmuay-i Musennefat-ı Suhreverdi, C.3, S.286-287

dullah Ensari, *Muhabbetname* risalesinin el-âşk babında şöyle diyor:

“Eğer aşka bağlandıysen kurtuluş arama. Eğer aşkın maktülüysen kısas arama. Aşk yakan bir ateştir. Sonsuz bir denizdir. Hem candır, hem de canın cananıdır. Sonsuz bir hikayedir. Dermansız bir derttir. Akıl onu anlamakta şaşkındır. Kalbin onu anlamaya gücü yetmez. Açığı gizleyen, gizliyi açandır. Eğer suskunsu kalbi büyütür. Kendisinin dışındakinden temizler. Aşk dert değildir ama dert getirir. Bela değildir ama başa bela getirir. Hayatın sebebi olduğu gibi ölümün de sebebidir. Rahatlığın mayası olduğu gibi afetin de pirayesidir. Sevgi sevgiyi yakar sevgiliyi değil. Aşk isteyeniyi yakar isteneni değil...”²⁶

Hicri beşinci yüzyılda yaşamış Rabia-i Adeviye irfan dünyasında aşktan bahseden ilk arifelerdendir. O sadece dünyadan ve onda ne varsa her şeyden el çekmekle kalmamış ahiretteki tek arzusu da Allah’la buluşmaktan başka bir şey değildi.

Şeyh-i Attar bu coşkun arifin bazı münacatlarını zikretmiştir. Bu münacatlarda Allah’a şöyle arz ediyor:

“İlahi bana dünyadan verdiğin her şeyi düşmanlarına ver. Ahiretten de ne kısmet ettirdiysen dostlarına ver. Bize sen yeter-sin.” “Allah’ım eğer sana cehennem korkusundan ibadet ediyorsam beni cehennemde yak. Eğer cenneti umarak sana ibadet ediyorsam bana haram et onu. Eğer senin için sana ibadet ediyorsam cemalini benden esir-geme” “İlahi eğer yarın beni cehenneme gönderirsen feryad ederim: seni seviyordum sevenlere böyle mi yapılır? İlahi dünyadan benim işim ve arzum senin zikrindir.

²⁶ Resail-i Cami, Hace Abdullah Ensari, Mecelle-i Armağan yayınları, S.125

Ahiretteki arzum da senin likandır. Sen ne istersen öyle yap!”²⁷

Dolayısıyla aşk irfanın en önemli konularından başlıcası ve aynı zamanda irfanın nihai gayelerinden biridir. Büyük arif ve hakiki manada teorik irfanın kurucularından İbn Arabi, aşk ve muhabbeti dini, imanı olarak görmekte bu konuda şunları söylemekte:

“Aşkı tarif eden, onu tanımamış demektir. Aşk kadehinden bir yudum almamış kişi onu tanımamıştır. Bu kadehten doyduğunu söyleyen kimse de onu tanımamış demektir. Çünkü aşk, insanın asla doyamayacağı bir şaraptır.”

Yine *Futûhatu’l-Mekkiye’de* şöyle der:

“Allah muhiblerinin kalbi yarıldı ve onlar Rablerinin celal ve azametini kalp nuruyla gördüler. Bedenleri evrensel, ruhları melekuti ve akılları semavidir. Meleklerin safları arasında salınarak yürür ve O’nu aynı’l-yakin müşahede ederler. Güçleri yettiğince O’na ibadet ederler. Üstelik de ne cennet tamahı, ne de cehennem korkusuyla. Sadece ve sadece O’na olan muhabbetleriyle.”

Dr. Kasım Gani, muhabbet bahsinde bir başka yerde şöyle demektedir:

“Ârifin muhabbet ve aşk meselesindeki inancından ortaya çıkan şudur ki, aşk, ilahî bir güdü ve semavi ilhamdır. Onun yardımıyla insan kendisini tanıyabilir ve alnyazısına vakıf olabilir. Ruh, Allah’tan sadır olmuştur. Dünya yaratılmadan önce ise Allah’ın elindeydi. Bir bedene ait olduktan sonra evinden ve vatanından uzak, hep asli vatani ve evini düşünen bir gurbetçi olarak sufi şairlerin aşk öykülerine konu olmuştur. Mevzu; Leyla ve Mecnun, Yusuf ve Züleyha, Vamık

²⁷ Tezkiretu’l Evliya, Şeyh-i Atar, S.69-70

ve Azra, Ferhat ve Şirin, Selaman ve Ebsal gibi hikâyelerde şairin edebi zevki, hali ve sanatına göre çeşitli şekillerde ve binlerce tabirle ifade edilmiştir; gül ve bülbül, mum ve pervane vs. gibi. Allah'tan sadır olan ruh bazen eşinden ayrı düşmüş güvercine benzetilir. Kimi zaman da, kamışlıktan kesilmiş ve ayrılıklar vasıtasıyla hüznü bir ses çıkartıp erkek ve kadınların inlemesine neden olan neye. Bazen dünya tuzağına yakalanmış bir şahine benzetilir. Bazen de kafese kapatılmış bir papağana veya yuvada nasibine bir köşe düşen simurğa. Yahut karaya vuran balığa ya da yoksullaşan şaha. Bütün bu temsiller, Eflatun'un işrâk hikmetinin ilkelerinden birini hikâye ederler. Yani "tek olanın bir tek olana doğru uçuşu". Sufiler, her parçacığın kendi cinsine ve aslına doğru hareket ettiğini söyler. İnsan, sevdiği şeyden ibarettir. Mahbubun sıfatlarını ve hakiki maşuku, yani Allah'ı elde et ki O'nda yokolasın ve O olasın. "İnsan, sevdiği şeyden ibarettir." ilkesi, Aziz Augustinus'un sözüne çok benzemektedir: "İnsan, sevdiği şeydir. İnsan eğer taşı severse kendisi de taş hükmünde olur. Eğer insanı severse insan olur. Eğer Tanrıyı severse ne olacağını söylemeye cüret edemeyiz. Çünkü kalker 'Tanrı olur' dersek bizi taşlarlar."²⁸

Evet, arifler için varsa da yoksa da aşktır, onlar, her şeyden önce Allah'ı severler ve başkalarına karşı alâkayı da O'nun sevgisine bağlarlar, sevgileri O'ndan ötürüdür, zira gerçekten seven sevdiğinin sevdiğini de sever. Allah'ı sevenin peygamberlerinden, imamlardan, müminlerden birini sevmemesi mümkün müdür? İlah-i aşka ulaşan arifler, her şeyden önce ve her şeyin önünde, mutlak Mahbub olarak Allah'a gönül verir; sonra da O'ndan ötürü, başta Resulünü ve imamları sonra Allah dostlarını

sever. Müminler, nebileri ve imamları severken meseleyi Allah sevgisine bağladıkları gibi anne-baba, eş, arkadaş, üstad... gibi şeylere karşı sevgilerini de onların Allah'la münasebetlerine bağlarlar. Hatta dünyayı bile severler, çünkü bu dünya Allahın ayeti, güzel isimlerinin tecelligâhı ve öteki dünyanın mazraasıdır.

Sevgi tanımaya bağlı olduğu için, herkesin kendisine göre bir sevgi mertebesi bulunmaktadır. İnsanların inanç mertebelerine göre sevgi mertebeleri vardır. Bir kul, ilmel yakinden aynel yakine, ondan sonra da hakkel yakine geçerek marifetini derinleştirebilir ve marifetinin derinliği nispetinde de Allah'a olan aşkı derinleştirebilir, daha engin bir Allah sevgisine erişir. Yakzeyle uyanan bir kul, tövbe ettikten sonra yakın koridoruna girer ve sonra sabırla Allah'a kul olup bu şekilde tanınmasını çoğaltırsa bir süre sonra aşk makamına ulaşabilir.

Bu makama yani irfanındaki en üst makama ulaşma bilmek için insan özünden geçmelidir. Yani benliği bir kenara bırakarak sadece Allah'ı görmeli, onun için var olmalı ve tevazu, huşu, huzu ile benliğinden, gururundan, kibrinden sıyrılmalıdır. Mesnevi'de şöyle geçer:

"Kimsin?" diye seslenir kapısını çalana. Aşka tutulan âşık "benim" der. Ve tekrar seslenir sevgili. "Burada iki kişiye yer yok. Gönlüm teki arzular." Aradan yıllar geçer, seven yeniden sevdiğinin evine gelir, lakin bu sefer kapının tokmağına dokunan âşık, benlik libasından sıyrılmıştır. Vahdete adım atar, bırakır ikiliği, küfrü bırakır, çokluğu bırakır, sevdiğinde fani olur, aşkın bekasını bulur. "Sen'im" der. Sonra sevdiğinin sesini duyar, "şimdi oldu, gir içeri" diye.

Kendilerini kendi önlerinden itenler, Rablerini tanıyanlar, hâsılı kelim İlah-i

²⁸ Tarih-i Tasavvuf der İslam,s:240-338.

aşka ulaşanlar artık cenneti de istemezler, zira ondan daha güzeline ulaşmışlardır. Böyle bir şuur kazanan kul artık dünyayı ne yap-sın. İlahi inayetlerle pervane olmayı, yanmayı ve bütün varlığını sevgili yolunda feda etmeyi öğrenir. Gecenin zifiri karanlığında onun tek sırdaşı Allah'tır ve sadece yıldızlar gözyaşlarını siler, isteklerini yalnız ıssız ovalar duyar ve seher kuşu onunla beraber figan eder.

“Ey Ahmet! Şüphesiz ahiret ehli Rablerini tanıdıktan sonra yemek onlara afiyet olmadı ve hatalarını anladıktan sonra hiçbir musibet onları meşgul etmedi. Hatalarına ağlarlar, nefislerini kınar, onu sevin-dirmezler, şüphesiz ahiret ehlinin rahatlığı ölümledir. Ve ahiret, ariflerin rahatlığa kavuşmasıdır. Gözyaşları sırdaşları olmuştur. Oturup durdukları kimseler, sağlarında ve sollarında yürüyen meleklerdir. Onların münacatı, arşların üzerindeki azamet sahibi Allah'ladır. Şüphesiz ahiret ehlinin kalpleri gönüllerinde sıkılmıştır. Şöyle derler, ne zaman fena evinden, beka evine kavuşacağız?”²⁹

İnsanoğlu şu ölümlü dünyada her şeyini kaybetmeden önce, Onun tarafından sevil-mek, ölüm anında onun tarafından hoşnut-lukla karşılanmak istiyorsa; Allah'ı tanıması gerekir, Allah'ı ya aklen, ya kalben ya da his-sen hiç unutmaması, daima hatırdan tutması;

²⁹ İrşad'ül Kulub,c:1,s:199,Bab:54.

her tarafta Onu arayıp, her yerde Onu anması gerekir.

“

Ey Ahmet!
Şüphesiz ahiret ehli Rablerini tanıdıktan sonra yemek onlara afiyet olmadı ve hatalarını anladıktan sonra hiçbir musibet onları meşgul etmedi. Hatalarına ağlarlar, nefislerini kınar, onu sevin-dirmezler, şüphesiz ahiret ehlinin rahatlığı ölümledir. Ve ahiret, ariflerin rahatlığa kavuşmasıdır. Gözyaşları sırdaşları olmuştur.

”

Bu uğurda alınlarının terini, gözlerinin yaşını akıtanlar, nice zorluklara tebessümle “hoş geldin” diyenler ve bu uğurda bedel ödeyenler elbet bir gün en sevgiliyi kalp gözleriyle göreceklerdir, ondan sonrada bir daha ondan başkasına temaşa etmeyeceklerdir. Dünyada ilahi aşkın ağır faturasını ödeyenleri ukba'da ise şunlar bekliyor:

“İzzet ve celalime yeminler olsun ki, hiç şüphesiz O'nu (dünyada Allah'ın aşkına ulaşan kimse) mutlu bir hayatla dirilteceğim. Ölüm anı geldiğinde canımı almak için Azrail'i yahut başka bir meleği göndermem, benim kendim bizzat canını alırım. Sonra gök-lere, bütün kapılarını Onun için açmasını emrederim ve Onunla aramda olan bütün hicapları kaldırırım.

Cennete ve hurilere Onun için süslen-meyi, meleklerle Onu karşılamak için sıraya girip selamlamalarını, ağaçlara meyvelerini vermeyi, meyvelere de Onun için dökülmelerini emrederim.

Arşın altında olan rüzgârlardan bir rüzgâra emredeceğim ki, kâfur ve ezfer miskinden olan bir dağ yükseltsinler ve ateşi olmayan bir odunla onu dumanlandırsınlar. Onunla kendi aramda bir engel olmaksızın, cennete yerleştirmelerini emrederim. Onun ruhunu aldığımdaysa şöyle derim:

—Hoş geldin, dergâhımıza mutlulukla gir. Kendi lütfümle yücel, sana rahmetimi ve

sürekli nimetler içerisinde sonsuza kadar kalacağın cennetleri müjdeliyorum. Hiç şüphesiz en büyük mükâfat yalnızca Allah'ın yanındadır.

Ey Peygamberim! Keşke meleklerin nasılda bu mümin kulunun ruhunu bir birlerine verdiklerini görseydin. Keşke...”³⁰

Ariflerin Özellikleri

Önceden de belirttiğimiz gibi, İslam'ın ilk dönemlerinde ve rivayetlerde günümüzde kullandığımız haliyle “irfan” kavramı kullanılmamaktaydı; bununla birlikte maksudumuz olan ariflerin özellikleri birçok ayet ve rivayette farklı nitelendirmelerle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Kuran'da “İbadur Rahman” olarak karşımıza çıkarken, Miraç hadisinde “Ahiret ehli” olarak çıkmaktadır. Yine Hz. Ali Muttakiler” buyurarak bu ariflerin özelliklerini bildirirken, İmam Sadık da “Evliyauallah” diye bahsetmektedir.

Cerir-i, İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu naklediyor: Allah Resulü (s.a.a) buyurdu ki:

“Allah'ı azametiyle tanıyan birisi diline hâkim olur, karnını haram maldan korur, oruç tutar ve ibadet eder. Şöyle soruldu: Ey Allah'ın Resulü! Anamız babamız sana feda olsun, bunlar Allah dostlarını sıfatları değil mi? Hazret sözüne şöyle devam etti: Allah'ın dostları sustukları zaman tefekkür ederler, baktıkları zaman bakışları ibrettir, konuştukları zaman sözleri hikmet ve halkın arasında yürüdüklerinde adımları bereketlidir. Eğer Allah onlar için belirli bir vakit tayin etmeseydi; azaba olan korkularından ve sevaba olan iştiyaklarından ruhları bedenlerinde bir an bile kalmazdı.”

Şöyle bir sonuç çıkara biliriz; bu hadis ariflerin şu en önemli sıfat ve özelliklerini açıklıyor:

1- Susmak, 2- Açlık, 3- Nefsi zahmete düşürmek, 4- Düşünmek, 5- Allah'ı anıp, O'nu zikretmek, 6- İbret almak, 7- Hikmetli konuşmak, 8- İnsanlara bereket ve hayır ulaştırmak, 9- Korku, 10- Ümit.

Yüce Allah Miraç hadisinde ise o çok sevdiği ve kendisine ulaşan arif kimselerden bahsederken onları dünya ehli değil de ahiret ehli olarak adlandırmakta ve müteakiben en belirgin özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

- 1- Yüzleri İncedir
- 2- Hayâları Çoktur
- 3- Akılsızlıkları Azdır
- 4- Faydaları Çoktur
- 5- Hileleri Azdır
- 6- İnsanlar Onların Elinden Rahattadır
- 7- Ölçülü Konuşurlar
- 8- Muhasebe Yaparlar
- 9- Nefislerini Hep Azarlarlar
- 10- Gözleri Uyusa Bile Gönülleri Uyumaz
- 11- Her an Allah'ı Anarlar
- 12- Her zaman Hamd ve Şükür Ederler
- 13- Allah'tan Gafil Olmazlar
- 14- Aşınıya Gitmezler
- 15- Onlar İçin Herkes Ölü, Yalnız Allah Diridir
- 16- Bağışlayan Kimselerdir
- 17- Gözlerinde Dünya ve Ahiret Birdir
- 18- Nefisleriyle Mücadele Halindedirler
- 19- İradeleri Güçlüdür
- 20- Kalplerinde Yalnız Allah Vardır

³⁰ Meclisi, Bihar'ül Envar, c:77,s:21.

Kaynakça

- 1- Kur'an-ı Kerim.
- 2- Nehcu'l-Belağa
- 3- Beyat, Muhammed Hüseyin, Mebaniyi İrfan ve Tasavvuf, Tahran, İntişarat-ı Allame Tabatabaî.
- 4- Deşti, Muhammed, Ferheng-i Mevzuat-i Kulliyi Nehcu'l-Belağa, Muesseseyi Tahkikatı Emirulmuminin.
- 5- Ragıb İsfahanî, Ebul Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, Mufredatu Elfazi'l-Kur'an, Daru'l-Kalem.
- 6- Sadıkî Erdekanî, Muhammed Emin, Amuzehayi İrfanî Ez Menzer-i İmam Ali (a.s), Kum, Muesseseyi Bustan-ı Kitab, İntişarat-ı Defter-i Tebliğat-ı İslamiyi Havzayı İlmiyyeyi Kum.
- 7- Kaşifi, Muhammed Rıza, İrfan ve Tasavvuf, Defter-i Neşr-i Ferheng Maarif.
- 8- Muhammed Reyşehrî, Muhammed, Mizanu'l-Hikme, Hamid Rıza Şeyhî Tercümesi, Daru'l-Hadis.
- 9- Yesribi, Seyyid Yahya, İrfan Felsefesi, İnsan Yayınları.
- 10- Yesribi, Seyyid Yahya, İrfan-ı Ameli der İslam, Defter-i Neşr-i Ferheng Maarif.
- 11- Yesribi, Seyyid Yahya, Mebani-i İrfan İntişaratı Matbuatı Dini
- 12- Tabatabai, Muhammed Hüseyin, Özün Özü, İnsan Yayınları.
- 13- Yesribi, Seyyid Yahya, İrfanı Nazari, Muesseseyi Bustan-ı Kitab, İntişarat-ı Defter-i Tebliğat-ı İslamiyi Havzayı İlmiyyeyi Kum.